

Muntis Auns

Kristīne Zaļuma.

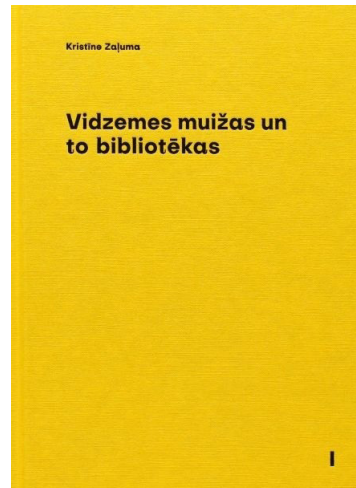
Vidzemes muižas un to bibliotēkas

[Vidzeme Estates and their Libraries].

Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2022.

200 + 480 + 46 lpp.

ISBN 978-9934-610-30-1 (2)

Kristīne Zaļuma's monograph is dedicated to the history of manor libraries in present-day Vidzeme region of Latvia in the 18th century – early 20th century. The first volume examines manor per se: its economic life, inhabitants and manor types. The second volume is dedicated to manor libraries: the history of their formation, content, layout. These aspects are considered in a broader context of the library collection traditions in the rest of Latvia's territory and Europe in general. Much attention is attributed to genealogical issues related to the inheriting of manors along with their libraries. The author also characterises the interests and public activities of library owners that may give hints about the conditions under which their collections of books and other valuables were formed. The monograph also follows the destinies of libraries through the stormy events in the early 20th century: the 1905 revolution, the First World War and Latvian War of Independence when manor collections of books and other valuables were looted and destroyed; the measures taken in the 1920s to protect cultural values are also viewed.

Kristīnes Zaļumas monogrāfija veltīta bibliotēku veidošanās un vēsturei Vidzemes muižās no 18. gadsimta līdz 20. gadsimta sākumam. Izdevuma pirmajā sējumā aplūkota muiža kā tāda – tās saimnieciskā dzīve, iedzīvotāji, muižu veidi.

Otrais sējums veltīts muižu bibliotēkām – to veidošanās vēsturei, saturam, iekārtojumam. Šie jautājumi aplūkoti plašākā pārējās Latvijas teritorijas daļas un Eiropas bibliotēku veidošanās tradīciju kontekstā. Daudz vērības veltīts ģenealoģiskiem jautājumiem, kas saistīts ar muižu un attiecīgi bibliotēku pārmantošanu. Raksturotas bibliotēku īpašnieku intereses un sabiedriskā darbība, kas var dot norādes par noteikta grāmatu un citu vērtību krājuma veidošanās apstākļiem. Aplūkoti bibliotēku likteņi 20. gadsimta sākuma vētrajinos notikumos – 1905. gada revolūcijas, Pirmā pasaules kara un Latvijas Neatkarības kara laikā, kad muižu grāmatu krājumi un citas vērtības tika izlauzītas vai iznīcinātas, kā arī kultūras vērtību aizsardzības pasākumi 20. gadsimta 20. gados.

Atsevišķā burtnīcā publicēts muižu saraksts ar ziņām par to bibliotēku pastāvēšanas laiku un grāmatu krājuma apjomu, kā arī citas ar pētījuma tematiku saistītas tabulas un pielikumi.

Aplūkojamajā darbā pirmo reizi apzinātas, sistematizētas un pētītas Vidzemes muižu bibliotēkas. Izdevumam ir atturīgs, taču tai pašā laikā interesants un pievilcīgs veidols (dizainere Tatjana Raičiņeca), tas iespiests divos sējumos plus nelielā burtnīcā. Pirmajā sējumā raksturota muiža kā tāda, otrais veltīts izdevuma pamattēmai – muižu bibliotēku izpētei, bet burtnīcā sniegts muižu saraksts, vairāki pielikumi un tabulas. Izdevumu bagātīgi ilustrē grāmatu paraugi, portreti, muižu skati un citi attēli.

Pirmā sējuma ievadā aplūkota pētījuma ideja, terminoloģija un metodoloģija, kam seko avotu un literatūras apskats. Pievēršoties muižām, autore aplūkojusi muižu veidus, to saimniecisko dzīvi, iemītņiekus un dažus citus aspektus. Pamatoti daudz vērības veltīts muižu juridiskajam statusam, jo īpaši to pārmantošanas nosacījumiem, kas muižu vēstures pētniecībā nereti tiek ignorēts. Labs ir autores novērojums, ka Latvijas agrārreformas nosacījumu dēļ 20. gadsimta 20. gadu sākumā daļai privātmuižu nomainīta kategorija un tās reģistrētas kā pusmuižas (124). Uzmanību pelna autores sastādītais muižu saraksts (burtnīcas 1. pielikums), kurā muižas grupētas pēc to statusa, uzrādot, kur iespējams, arī ziņas par attiecīgās muižas bibliotēkas pastāvēšanas laiku un krājuma apjomu. Apkopotas ziņas par muižu skaitu Vidzemes latviešu daļā no 1680. līdz 1923. gadam (burtnīcas 3. tabula). Dati, it īpaši par 19. gadsimta otro pusi un 20. gadsimta sākumu, ir stipri svārstīgi, kas liek domāt, ka dažādos sarakstos nav iekļautas noteiktas muižu grupas, piemēram, pusmuižas, taču vienā otrā gadījumā tie varētu liecināt par kādiem jaunu pusmuižu dibināšanas periodiem vai citiem procesiem.

Pirmā sējuma saturs tomēr raisa daudzas neskaidrības un pārdomas. Muižu vispārīgais apskats pamatā balstās uz citu autoru pētījumiem, kas nebūt nav

slikti, jo tāds pats raksturs lielā mērā piemīt nenoliedzami vērtīgajiem Edgara Dunsdorfa t. s. Daugavas sērijas darbiem par Latvijas vēsturi. Jautājums ir – kas un kā tiek atlasīts no apjomīgā faktu klāsta. Te autorei daudz kas licies interesants un bijusi vēlme visu parādīt plašākā kontekstā, taču konteksts izrādījies tik plašs, ka pati muiža brīžiem tajā pazūd. Vietā būtu teiciens – labāk mazāk, toties labāk. Nav īsti saprotams, kāpēc vajadzīgs garš zemnieku kārtai piederošo iedzīvotāju grupu apraksts, detalizēts pārskats par iedzīvotāju skaitu un tautībām Vidzemē, pagarais citāts no Frīdriha Bernharda Blaufūsa Vidzemes ģeogrāfiskā apraksta, Pirmā pasaules kara posmu uzskaitījums utt., un kāds sakars ar muižām ir tam, ka 1919. gadā padomju vara Latvijā tika pasludināta nevis Valkā, bet gan Maskavā. Tas viss, protams, ir interesanti, taču novērš uzmanību no galvenā.

Pārāk plašais tvēriens noved arī pie atkārtošānās, pretrunām vai strukturālām nepilnībām. Piemēram, 36.–37. lpp. tiek runāts par Mihaela Johana Borha bibliotēku Varakļānos, kam seko dažas citas tematikas rindkopas, pēc tam atkal atgriezīamies pie Borha krājuma. 57.–59. lpp. aplūkota muižu konfiskācija 1917.–1918. gadā, un šī tēma atkārtojas arī 91. lappusē.

Grāmatā ir daudzas vietas, kur recenzents nekādi nevar piekrist autores viedoklim, vai arī tas izraisa dažādus jautājumus. Apgalvojums “No 18. gs. līdz pat 20. gs. pirmajai pusei Latvijas kultūrvides veidotāji galvenokārt bija vietējie vācbaltieši, arī vācieši un dažādu tautību iebraucēji no ārzemēm” (13) pat neprasa komentārus. Pie kultūrvides taču pieder kaut vai valoda. Daudzi droši vien būs pārsteigti, uzzinot, cik ļoti lielā mērā Rīgas centra vizuālo tēlu veido tieši latviešu arhitektu projektētās ēkas, turklāt 20. gadsimta pirmajā pusē iekļaujas arī 20.–30. gadi, kad jau pastāvēja Latvijas Republika. Ja autore bija domājusi kādu specifisku kultūrvides daļu, tas bija jāpaskaidro.

Autore pārāk daudz paļāvusies uz memuāru literatūru, kas gan var būt vērtīgs vēstures avots, taču ir visai subjektīvs, tādēļ vērtējams kritiski. Uz šādu atmiņu pamata, runājot par muižnieku un muižas ļaužu attiecībām, autore nonāk pie secinājuma, ka “kundziskums bija absolūtas patstāvības un pilnīgas neatkarības pazīme, nevis citas kārtas apspiešana” (166). Iestāstiet to zemniekam! Turklāt kundzība drīzāk vienmēr ir gājusi roku rokā ar augstprātību, nevis labu pārvaldību. Idilliska aina par dzīvi muižā, kur “vairums jutās apmierināti”, uzburta 159. lappusē. Var teikt, ka tas ir tikai siks fragments plašajā pētījumā, taču konceptuāls. Varbūt tad dzimtbūšana nebija jāatceļ? Piekritīšu, ka daudzviet muižas un ļaužu attiecības varbūt nebija sliktas, taču situāciju nevajadzētu idealizēt. Vai jēdzienam *pils* piemīt arhaiska nokrāsa (18), ja joprojām runājam par kultūras un sporta pilīm, galu galā arī par Gaismas pili?

Neskaidrs ir teikums, ka 1919. gada 18. februārī Latvija bez Latvijas pagaidu valdības akcepta parakstīja līgumu ar Igaunijas valdību (63). Ja jau Latvijas Republiku tobrīd pārstāvēja Latvijas pagaidu valdība, tad kas bija šī “cita” Latvija? Tie bija Latvijas pagaidu valdības pilnvarotie – konsuls Igaunijā Jānis Ramans un kapteinis Jorgis Zemitāns, kuru parakstīto līgumu valdība tiešām vēlāk neatzina.

Jāatzīmē dažas kļūdas un neprecizitātes. Jēdzienu *nevāci* lietoja jau viduslaikos, nevis tikai kopš 18. gadsimta (14); tas ir pretrunā ar 13. lappusē teikto. Palmse atradās nevis Vidzemes (35), bet gan Igaunijas guberņā. 1713. gadā no Vidzemes atdalīja nevis Igauniju (80), kas jau zviedru laikos pastāvēja kā atsevišķa guberņa, bet gan Tērbatas apriņķi, kuru 1722. gadā atkal pievienoja Rīgas jeb Vidzemes guberņai. Mācītājmuižu sākotne nekādi nav saistīta ar dzīvi pilsētās (118). Nav tiesa, ka vēstures literatūrā nav norādītas pilsētas muižas (Limbaži, Lāde un Viļķene) Valmieras apriņķī¹ (121). Tāpat nebūs īsti taisnība, ka muižās par amatniekiem strādāja latviešu zemnieki, kas amata prasmes nekur nebija mācījušies (163) – dokumentu par zemnieku dēlu sūtīšanu mācīties amatu nav daudz, taču tie ir pārliecinoši.²

Pirmā un otrā sējuma beigās ievietoti pamattekstā minēto vietu un personu saraksti, tomēr bez lappušu norādēm. Jā, lappušu norādīšana prasa laiku un pacietību, taču bez šādām norādēm sarakstiem gandrīz vai nav jēgas. Nav arī saprotams, pēc kāda principa daļa vietvārdu minēta nominatīvā, daļa – ģenitīvā. Daudzas te minētās un neminētās lietas vai neloģiski izteikumi, kas recenzentu darīja nemierīgu, faktiski ir sīkumi, kurus varēja un vajadzēja novērst darba rediģēšanas laikā.

Ja par izdevuma pirmo daļu recenzents ir visai kritisks, tad atzinīgi vārdi, vismaz recenzenta kompetences ietvaros, jāteic par otro grāmatu, kuru tāpat ievada izpētes teorētisko aspektu, terminoloģijas un metodoloģiskās pieejas apskats, taču šoreiz jau specifiski saistībā ar bibliotēku vēstures izpēti. Pirmām kārtām jāmin autores pacietīgais darbs, apkopojot arhīva un literatūras materiālus par pētījuma pamattēmu, kā arī sameklējot reāli eksistējošus grāmatu

---

1 Skat., piem., Leonhard von Stryk (1885). *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*. T. II. Der lettische District. Dresden: Albanus'sche Buchdruckerei, S. 125, 152–153.

2 18. gadsimta 30. gados Rīgas pilsēta apmaksāja Sārnastes *Laulken* sētas saimnieka Brediķa dēla Pētera mācības namdara amatā ar nosacījumu, ka pēc tam viņš strādās Limbažu pilsmuižas labā. LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1392–1–496, 359. lpp.; 1797. gada dvēseļu revīzijas laikā Tārgales audēja Ernesta dēls Kristaps kā kalēja mācekļis uzturējās Spāres muižā. Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg. Archiv / Dokumentesammlung, 550 KSL, Bü 60, S. 524.

eksemplārus un nosakot to saistību ar noteiktu muižas bibliotēku. Visai daudz vērības veltīts ģeoloģiskiem jautājumiem, kas saistīti ar muižu un attiecīgi bibliotēku pārmantošanu. Daudzām personām sniegts viņu interešu un sabiedriskās darbības raksturojums, kas savukārt var dot norādes par noteikta grāmatu un citu vērtību krājuma veidošanās apstākļiem.

Par konkrētu bibliotēku saturu gribētos iegūt mazliet plašāku informāciju, lai gan šāds raksturojums ir sniegts par dažām – piemēram, par Aizkraukles, Bīriņu, Braslavas, Līdzēnu u. c. muižām. Interesanti uzzināt, ka bibliotēku krājumos parādās arī grāmatas latviešu valodā. Izdevuma otrās daļas trūkums ir tikai tāds, ka autore izvēlētās darba struktūras dēļ informācija par vienu un to pašu bibliotēku vai personu izklaidēta dažādās vietās, bet šo situāciju būtu atrisinājis pienācīgs vietu un personu rādītājs.

Ja izdevuma pirmajā daļā recenzenta ieskatā tverts pārāk plašs vēsturiskais konteksts, tad otrajā daļā tieši jāuzslavē samērā plašais bibliotēku un lasīšanas kultūras veidošanās salīdzinājums ar norisēm gan Eiropā, gan Latvijas teritorijā – Kurzemē, Zemgalē un Latgalē. Iepriecinoši, ka pieminēts arī zemnieku darbs (292–293), kas lielā mērā bija muižu kultūras eksistences pamatā, taču parasti tiek aizmirsts.

It īpaši izceļama otrā sējuma beigu daļa, kurā detalizēti aplūkots muižu bibliotēku un citu vērtību liktenis 1905. gada revolūcijas, Pirmā pasaules kara, Iskolata un Latvijas Neatkarības kara laikā, kā arī kultūras vērtību aizsardzības pasākumi 20. gadsimta 20. gados. Šo daļu no pētniecības viedokļa gribētos vērtēt kā izcilu, kaut arī aplūkotajos notikumos – kultūras vērtību bojāejā, izlaušanās un arī centienos kaut ko saglabāt – ir vairāk skumīgā nekā iepriecinošā. Proporcionāli visvairāk kritikas saņēmusi Igaunijas armija, taču, iespējams, tas tādēļ, ka tā laika situācijā par Igaunijas armijas darbību fiksēts visvairāk dokumentāru liecību.

Par dažām vietām tomēr var diskutēt. Piemēram, autore apgalvo, ka “19. gs. otrajā pusē grāmatas lasīja maz, bet tās arī bija maz pieejamas, īpaši latviešu valodā” (282). Tiesa, tā laika latviešu presē var atrast pārmetumus, ka ļaudis ir kūtri lasītāji, taču sabiedrisko bibliotēku dibināšana, saturiski daudzveidīgais grāmatu piedāvājums, tirāža, pieņemamā cena drīzāk liecina par pretējo.

Recenzentu māt lielas šaubas, vai eliti, piedēvējot tai dažādas pozitīvas īpašības, var saukt par morāli cēlāko sabiedrības daļu (261–262), kaut arī to būtu apgalvojušas lielas autoritātes. Pamatkritēriji piederībai pie elites tomēr ir turība, privilēģijas un vara, kam ar morāli faktiski nav sakara.

Kopumā pētījums ir gan kritizējams, gan vairāk tomēr slavējams. Tas satur daudz jaunas, nebijušas informācijas. Jācer, ka taps līdzīgi darbi gan par citu

Latvijas daļu muižu bibliotēkām, gan, piemēram, bagāto Kurzemes literatūras un mākslas biedrības grāmatu krājumu.

© 2024 Muntis Auns, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons
Attecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)